

УДК 391(477.43/44)«19»

Воробей О. В.,
аспірантка, Інститут мистецтвознавства,
фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського
НАН України (Україна, Київ), olianna20@ukr.net

ТРАДИЦІЙНІ ТА НОВІ ВИДИ ВЕРХЬОГО ОДЯГУ НА ПОДІЛЛІ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТ.)

Досліджуються види і типи верхнього одягу, притаманні Поділля впродовж першої половини ХХ ст. Проаналізовані відмінності верхнього вбрання на Західному та Східному Поділлі. Розглядаються історичні передумови, що спричинили зникнення певних видів верхнього одягу та появу нових. Головну увагу приділено найбільш поширеному типу подільського зимового верхнього одягу – кожуху. Схарактеризовано технологію виготовлення кожухів, зокрема особливості крою, способи пошиву, а також загальні риси розвитку кушнірства на Поділлі. Звернено увагу на побутування на Поділлі кушнірського промислу як окремого народного промислу, відмінного від кравецтва.

Ключові слова: верхній одяг, кожух, Поділля.

Верхній одяг є важливим елементом традиційного костюму. Він зазвичай уважався одним із найдорожчих елементів народного вбрання, а відтак зазвичай був приналежністю заможної людини. Метою даного дослідження є аналіз видів та типів верхнього одягу, які побутували на території Поділля, як Східного, так Західного Поділля у першій половині ХХ ст. Історико-етнографічний регіон Поділля охоплює територію між Південним Бугом та Дністром. Поділ регіону на суб-регіони Західне та Східне Поділля проводять по річці Збруч.

Розглядаючи особливості побутування верхнього одягу на Поділлі, варто зазначити, що ця класична етнологічна тема залишається малодослідженою. Її поглиблене вивчення потребує детального інтерв'ювання респондентів старшого віку, які ще зберігають пам'ять про цей елемент народного костюму. Проте, варто виділити праці дослідників народного одягу кінця ХХ – початку ХХІ ст., зокрема Л. Булгакової–Ситник, Г. Стельмашук, Т. Николаєвої, О. Косміної, К. Матейко, які побіжно зверталися до цієї теми.

В основу нашого дослідження покладено свідчення тринадцятиох інформантів віком від 60 до 90 років із сіл Поділля. Усі респонденти були опитані авторкою за спеціальним етнографічним питальником під час експедиційних виїздів упродовж 2013–2015 рр.

Найпоширенішим видом зимового верхнього одягу на початку ХХ ст. був кожух. Його довжина, способи крою, оздоблення тощо варіювалися в залежності від майнового статусу людини. За довжиною кожухи поділялися на короткополі (до середини стегна) та довгополі (довжиною нижче коліна). За оздобленням – на вишиті та невишиті. За способами крою – креслаті, «зборані» та прямі. Що ж до кольору, то найпоширенішими на Поділлі були кожухи білого та червоного кольорів. Ще в останній чверті ХІХ ст. на Вінниччині та Хмельниччині переважали білі кожухи. Та вже на початку ХХ ст. виробництво кожухів з овчини білого кольору поступово зникло. Однією з причин цього було витіснення селянського одягу фабричним, унаслідок чого сільські кушнірі скоротили виробництво овчих шкір для кожухів [1, с. 120].

У свою чергу, це, на думку дослідників, призвело до того, що на початку ХХ ст. на Поділлі почало занепадати вівчарство. Відносно піднесення цієї галузі тваринництва припало лише на роки світової економічної кризи 1929–1933 рр., коли в західних районах Поділля у

зв'язку із підвищенням цін на фабричні вироби народне кушнірство почало поступово відроджуватись [2, с. 111]. Проте з даним твердженням можна погоджуватись лише частково. Адже далеко не у всіх селах Поділля існували виробничі потужності з виготовлення кушнірської продукції. Розвиток цього промислу, який включав вичинку шкіри з хутром і пошиття з неї елементів одягу, не відразу припинився у віддалених селах Придністров'я. Даний регіон був фактично відірваний від великих міст та промислових осередків. До 1930-х рр. селяни, які займалися кушнірством, мали непоганий заробіток, – вони самостійно виготовляли кожухи та продавали їх односельцям або везли свою продукцію на місцеву ярмарку.

Ставлення до кушнірства як до ремесла особливого роду, відмінного від кравецтва, можна простежити у сюжеті подільської народної казки, відомої під назвою «Докравцовався». Єврей, який добре знався на кушнірстві, наймався на роботу до пана кравцем, але, не впоравшись з цією роботою, дістав від господаря побиття [3, с. 250–251].

Проте запровадження «советами» у 30-х роках ХХ ст. політика терору призвела до того, що господарство народних умільців–кушнірів підлягало націоналізації, а самих господарів депортували до Сибіру – справжні господарі, які розводили овець, займалися пошивом кожухів та їх продажем, були зараховані до «куркулів».

І все ж, незважаючи на складні історичні обставини, що впливали на масове побутування кожухів, у народній пам'яті вони повсюдно згадувалися із особливою теплотою. До того, кожух був незмінним атрибутом справжнього господаря, він указував на його достаток: «...більшості люди заможні мали кожух. Промо мали вівці свої, ті вівці били і обробляли цю шкіру, і шили кожухи. Це вже залежало від хазяїна. Як хазяїн багатий, він собі шив довге таке, а хто був бідніший, то такі коротенький, аби шоб вдягнутись, аби шоб тепліше» [4]. Звідси народом ширилося переконання, що чим довший і креслатіший кожух у господаря, тим кращим є його матеріальне становище: «Колись то я вже пам'ятаю, що в тих білих кожухах ходили, то це дуже давно було. А то й мали ті кожухи, то на них як то куркулі, вони на них казали. То багатші, то ліпше живуть, тій ліпше ся вбирають» [5].

На Західному Поділлі до коротких чоловічих кожухів прямого крою, як додатковий елемент обов'язково додавався пояс–«купля». У батьковий кожух із поясом–«куплею» вбирали зимою дітей до школи: «А в зимі ходили з татом, був тато в мене, мав кожух такий, я вбралася, купля називалася, такий пасок. Такий широкий тут–то був. І так мене тут підвезували, прийдеш в школу, а хлопці за ту куплю вхопляться, тут за кінець, як мене довкола парти давай тягнути. Прийшла додому, тій кажу, я вже більше не вдягну той кожух і ту куплю, бо мене хлопці довкола тих парт тягнуть, тій всьо» [6].

Оскільки кожух був дорогим видом верхнього одягу, тому хто не міг самотужки його зробити собі та своїй родині, або ж не мав можливості його придбати, залишалося використовувати інші види верхнього одягу. В залежності від регіону, решта видів суконного верхнього одягу мали різні назви: гунька, катанка, чугаїна, чимерка, свитка, опанчина.

Гунька побутувала на сході Хмельниччини та на заході Вінниччини. Окрім того, у деяких селах терміном

«гунька» також позначали суконну спідницю–плахту: «Ти думаєш, що в мене ще є дві гуньки. Суконні гуньки оцево з тої пряжі десятка. Це з тої пряжі, вони грубші були – нитки основа була, а вовна пряжа. Це вже човником видавали, і воно було виходило таке, як вовняне. Суконне. Грубе таке, тепленьке таке. В мене та гунька ще є, що мама шлюб в ній брала» [7].

Також у північних районах Хмельниччини поширеною назвою суконного одягу була катанка. На відміну від гуньки, вона була виключно жіночим видом верхнього одягу й мала відповідний крій. Характерною ознакою суконної катанки були широкі рукава з розширенням на зап'ясці: «Ну прямо таке, якось тако, тако якось тут до, а туто [на рукаві] так от, це широченьке сюди було, [то це є] катанка» [8].

У південних районах Поділля, зокрема на Кам'янець–Подільському Придністров'ї, були поширені такі види суконного одягу як чимерка та чугайна (чугайка). У цих районах було особливо розвинуте вівчарство, а тому прясти вовну та ткати на верстаті домашнє суконне полотно вміла доволі велика кількість селян. Принципи виготовлення чугайни та чимерки були однаковими, як і їх крої, – єдиною їх відмінністю була довжина виробів. Чимерка була короткою, її здебільшого виготовляли як верхній одяг для дітей–школярів, а також задля роботи на подвір'ї взимку. Чугайна навпаки була довшою: «А колись на верстаті треба було зробити сукно овече, повезли вже в бійню, якусь там вибили, і зробили вже сукно. Овече таке, вовняне, і шили чугаї такі, чимерки шили, кутаси з квітками чіпляли, зв'язувати таківо, і кишені ще шили до тих чугаїв, а чугаї з сукна вовняного, з овечого, колись з овечого сукна так було. Бо моя бабка, дід там в Бакоті [село в Кам'янець–Подільському районі Хмельницької області. – *О. В.*] як ми жили, як я була мала, тоже були вибили то сукно, вшили мені тако по коліна маленьку чимерочку і я в ній до школи ходила. [...] Так як пальто, з сукна овечого, таке тепленьке. Зшили мені ту чимерочку, і я до школи ходила в тій чимерочці. А здорові були чимерки пошиті – і мамі, і татові, і бабці, і дідові, і всім пошили з сукна овечого чимерки, довгі аж по коліна, такі довгі то, то вже чугайки» [9].

У Дунаєвському та Віньковецькому районі Хмельницької області поширеною назвою традиційного суконного одягу була опанчина: «Опанчини. З овчої шкіри. Пряли його, потім пускали на станок і ткали, що воно таке получалося, не можу показати, в мене нігде вже такого немає. В мене немає зараз показати. Це ще мода була – опанчинку вдіти, в мене самого була опанчинка така. Капішонів не робили, це спеціально були капішони такі» [10].

На Східному Поділлі були також поширеними свитки: «А свитка це з овчої вовни таке було робили пряли таку тканину, грубу таку. З такої самої тканини там робили ті свитки, тій так ходили, такі довгенькі шили щоб ще було тепліше, а воно таке грубе» [11].

У повоєнний час, із закріпленням радянської влади на Західному Поділлі (як і повсюдно у сільській місцевості), окрім традиційних суконних видів верхнього одягу масово поширювалися нові види одягу. Головними перевагами таких виробів для селян була простота (й навіть примітивність) вихідної сировини, а також пошита виробу й, відповідно, доступна ціна. Такий одяг можна було виробити і в домашніх умовах. Проте залежно

від регіональної приналежності, назви їх варіювалися: «куфайки», «плюшки», «пінжаки», «польки», «короташі», «бобки», «бобрики», «духи», «дошки», «москвички». На півночі Одещини певною контамінацією традиційного подільського вбрання і радянської куфайки була «полька» – стьобаний верхній одяг трапецієподібного крою із ватяною підкладкою [12].

За таким самим принципом, щоправда, із інших видів тканин, шили «плюшки». Відповідно до якості тканин, з яких виготовляли даний вид одягу, вони мали різні назви. Показова назва «москвичка» – на означення суконного піджака, довжиною до середини стегна, приталеного крою. В середину вшивали підкладку та наповнювали ватюю. До коміру пришивали штучне хутро для оздоблення. «Москвичку» носили з осені і до весни, оскільки в повоєнний час для багатьох селян легші види одягу, передбачені для міжсезоння, були недоступними [13].

З цупкої оксамитової тканини, здебільшого чорного кольору, шили «духи»: «А тоді вийшли дұхи. Така духа була, така сама тепла була, тільки плюшова, таке як плюш. Матеріал був такий. Як колись так десь в тих кінотеатрах десь, гардини ті висіли плюшові, такі вишневі, зелені. А це чорні такі, дұха називалася» [13]. Примітно, що такий вид одягу у 50–х рр. XX ст. могли собі дозволити лише досить забезпечені селяни. Таке вбрання мало і іншу назву – «дошки». У такому випадку йшлося про святковий одяг.

У якості щоденної зимової носі використовували виключно фуфайку. За свідченням мешканки села Дубова Жмеринського району Вінницької області: «[...] дошки називалися, це такі як куфайки тільки то, що такий гладенький блискучий матеріал був. То називалися дошки. Не, не була вона прошита, вона просто от так як зара от куртки шиють, так і вона була пошита. То то, було дороге удовольствие, то считалося, що то вже парадна одежа йде. Дошка. А так куфайки» [14].

Жорсткі умови повоєнного дефіциту змушували селян шити одяг з підкладкою з найгрубшої полотняної пряжі – «баловини». Такий одяг на Східному Поділлі мав назву «пінжак» [8]. Короткий полотняний піджак з підкладкою називався також «короташ»: «А зимовий одяг, то вже та ткань, що мама на верстаті ткала, то вже така товстенька була і вже красила її в якусь траву. Таке робила, щоб воно вже було таке темненьке, і вже потім шила з нього такі жакетики. А потім вже стало після німців, вже шили, і вже стали такі купляти жакетики, вони називалися – короташі» [15].

Значного поширення у повоєнний час набули і куртки–бобки, які шили самотужки із різних шматків полотна або купували на ближніх ринках, переважно для молоді: «Таківо якісь шили з кусочків, «бобка» тоді називалася. Тутово таке туто було корічневе а сюда зелене, і тут пояс такий, що тако він закладався, цей пояс, не так в долину, а так як куртка. І на рукавах таке, і туто такі тасімошки були. То такі дуже гарні, для хлопців, для дівчаток шили» [4].

Поширеним одягом в 40–50–ті рр. XX ст. були і «бобрики» – перешитий одяг, найкраще, – із солдатської шинелі. За свідченнями інформантів, така тканина з військового одягу, зважаючи на її особливі якості, користувалась у селян великим попитом. За свідченнями, вони подеколи не зупинялися й перед тим, щоби зняти його з мертвих солдат. Так само надзвичайною

популярністю користувалася тканина з парашутів, яку широко пристосовували до потреб селянського господарства, але передусім – для пошиття одягу. Про це розповідає, зокрема, мешканка села Пилява Тиврівського району Вінницької області: «[...] робили парашутний одяг. Десант як спускали, ті парашути падали, то біжать вже дівчата, ріжуть той парашут, хто собі, що вріже, тій тоді вместе шили плаття. Одна одній давала поносити з кожної» [16].

Проте, для пошиття одягу, зокрема «бобриків», продовжували використовувати і старий батьківський одяг. «Бобрики» були короткими та на підкладці, як про це зазначає мешканка села Польова Лисіївка Калинівського району Вінницької області: «[...] з батькового піджака, колись такі носили – бобрики називалися, такі обрізали рукави, чи перешивали, тій таке носили, це такі, як сказати, як коротке зимове пальто, но таке було широке з коміром, таке от. Перешивали ці бобрики. А то з шинель всяких німецьких, де тамо таке, от я знаю, як там їх брали, тако з мертвих солдат стягали, чи як, що з тих шинелей шили» [17].

Отже, на Поділлі впродовж першої половини ХХ ст. кожух усе ще залишався в селян головному традиційним верхнім вбранням. Однак наслідок політичних і соціально-економічних умов, спричинених більшовицькою політикою колективізації та розкуркулення селян, на Східному Поділлі даний вид одягу починав зникати вже у 30–х рр. ХХ ст. На Західному Поділлі кожух не втрачав своєї популярності. У перше повоєнне десятиліття він усе ще залишався стійким маркером достатку господаря. Окрім кожуха також побутували інші види суконого верхнього одягу, проте його переважно носили незаможні селяни. Великого поширення набули й нові види верхнього одягу, адаптовані під реалії повоєнного часу.

Список використаних джерел

1. Булгакова–Ситник Л. Подільська народна вишивка: Етнографічний аспект / Людмила Булгакова–Ситник / Ред. О. М. Козакевич. – Кам'янець–Подільський: ПП «Медобори – 2006», 2010. – 336 с.
2. Мандибур М. Д. Допоміжні види господарської діяльності / М. Мандибур // Поділля: Історико-етнографічне дослідження. – К.: Доля, 1994. – С.110–121.
3. Казки та оповідання з Поділля в записках 1850–1860–х рр. Вип. I–II / Упор. М. Левченко. – К.: Друкарня Української Академії наук, 1928. – 596 с.
4. Записала Воробей О. 23 червня 2013 р. у с. Мошкунці Дунаєвського р-ну Хмельницької обл. від Арцаблук Емілії Михайлівни 1940 р. н.
5. Записала Воробей О. 7 вересня 2014 р. у с. Суходіл Гусятинського р-ну Тернопільської обл. від Федонич Марії 1942 р. н.
6. Записала Воробей О. 18 червня 2014 р. у с. Трибухівці Бучацького р-ну Тернопільської обл. від Миколишин Єфросинії Михайлівни 1937 р. н.
7. Записала Воробей О. 24 червня 2013 р. у с. Антонівка Хмельницького р-ну Хмельницької обл. від Моргун Марії Герасимівни 1939 р. н.
8. Записала Воробей О. 23 червня 2013 р. у с. Западніці Летичівського р-ну Хмельницької обл. від Кітнік Олени Гнатівни 1932 р. н.
9. Записала Воробей О. 27 липня 2014 р. у с. Гораївка Кам'янець–Подільського р-ну Хмельницької обл. від Галини Іванівни 1934 р. н.
10. Записала Воробей О. 26 червня 2013 р. у с. Миньківці Дунаєвського р-ну Хмельницької обл. від Говінчука Василя Максимовича 1923 р. н.
11. Записала Воробей О. 26 червня 2013 р. у с. Миньківці Дунаєвського р-ну Хмельницької обл. від Соловійчук Євдокії Іванівни 1939 р. н.

12. Записала Воробей О. 7 травня 2015 р. у с. Саражинка Балтського р-ну Одеської обл. від Карлик Марії Василівни 1939 р. н.

13. Записала Воробей О. 2 серпня 2014 р. у с. Токарівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Ільчишеної Надії Захарівни 1948 р. н.

14. Записала Воробей О. 5 серпня 2014 р. у с. Дубова Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Волошиної Ганни Семенівни 1950 р. н.

15. Записала Воробей О. 21 грудня 2014 р. у с. Краснопілка Гайсинського р-ну Вінницької обл. від Омельченко Марії Зотівни 1927 р. н.

16. Записала Воробей О. 23 серпня 2014 р. у с. Пилява Тиврівського р-ну Вінницької обл. від Колісниченко Віри Терентівни 1934 р. н.

17. Записала Воробей О. 6 серпня 2014 р. у с. Польова Лисіївка Калинівського р-ну Вінницької обл. від Козловської Галини Вікентіївни 1934 р. н.

References

1. Bulgakova–Sytnyk L. Podil's'ka narodna vyshyvka: Etnografichnyj aspekt / Ljudmyla Bulgakova–Sytnyk / Red. O. M. Kozakevych. – Kam'janec'–Podil's'kyj: PP «Medobory – 2006», 2010. – 336 s.
2. Mandybura M. D. Dopomizhni vydy gospodars'koi' dijali'nosti / M. Mandybura // Podillja: Istoryko-ethnograficne doslidzhennja. – K.: Dolja, 1994. – S.110–121.
3. Kazky ta opovidannja z Podillja v zapysah 1850–1860–h rr. Vyp. I–II / Upor. M. Levchenko. – K.: Drukarnja Ukrai'ns'koi' Akademii' nauk, 1928. – 596 s.
4. Zapysala Vorobjej O. 23 chervnja 2013 r. u s. Moshkutynci Dunajevc'kogo r–nu Hmel'nyc'koi' obl. vid Arcabljuk Emilii' Myhajlivny 1940 r. n.
5. Zapysala Vorobjej O. 7 veresnja 2014 r. u s. Suhodil Gusjatyn's'kogo r–nu Ternopil's'koi' obl. vid Fedonych Marii' 1942 r. n.
6. Zapysala Vorobjej O. 18 chervnja 2014 r. u s. Trybuhivci Buchac'kogo r–nu Ternopil's'koi' obl. vid Mykolyslyn Jefrosynii' Myhajlivny 1937 r. n.
7. Zapysala Vorobjej O. 24 chervnja 2013 r. u s. Antonivka Hmel'nyc'kogo r–nu Hmel'nyc'koi' obl. vid Morgun Marii' Gerasymivny 1939 r. n.
8. Zapysala Vorobjej O. 23 chervnja 2013 r. u s. Zapadynci Letychivs'kogo r–nu Hmel'nyc'koi' obl. vid Kitnik Oleny Gnativny 1932 r. n.
9. Zapysala Vorobjej O. 27 lypnja 2014 r. u s. Gorai'vka Kam'janec'–Podil's'kogo r–nu Hmel'nyc'koi' obl. vid Galyny Ivanivny 1934 r. n.
10. Zapysala Vorobjej O. 26 chervnja 2013 r. u s. Myn'kivci Dunajevc'kogo r–nu Hmel'nyc'koi' obl. vid Govinchuka Vasylja Maksymovycha 1923 r. n.
11. Zapysala Vorobjej O. 26 chervnja 2013 r. u s. Myn'kivci Dunajevc'kogo r–nu Hmel'nyc'koi' obl. vid Solovijchuk Jevdokii' Ivanivny 1939 r. n.
12. Zapysala Vorobjej O. 7 travnja 2015 r. u s. Sarazhynka Balts'kogo r–nu Odes'koi' obl. vid Karlyk Marii' Vasylivny 1939 r. n.
13. Zapysala Vorobjej O. 2 serpnja 2014 r. u s. Tokarivka Zhmeryns'kogo r–nu Vinnyc'koi' obl. vid Il'chyshenoi' Nadii' Zaharivny 1948 r. n.
14. Zapysala Vorobjej O. 5 serpnja 2014 r. u s. Dubova Zhmeryns'kogo r–nu Vinnyc'koi' obl. vid Voloshynoi' Ganny Semenivny 1950 r. n.
15. Zapysala Vorobjej O. 21 grudnja 2014 r. u s. Krasnopilka Gajsyns'kogo r–nu Vinnyc'koi' obl. vid Omel'chenko Marii' Zotivny 1927 r. n.
16. Zapysala Vorobjej O. 23 serpnja 2014 r. u s. Pyljava Tyvrivs'kogo r–nu Vinnyc'koi' obl. vid Kolisnichenko Viry Terentii'vny 1934 r. n.
17. Zapysala Vorobjej O. 6 serpnja 2014 r. u s. Pol'ova Lysii'vka Kalynivs'kogo r–nu Vinnyc'koi' obl. vid Kozlovs'koi' Galyny Vikentii'vny 1934 r. n.

Vorobey O. V., postgraduate student, Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology M. T. Rylskoho NAS of Ukraine (Ukraine, Kyiv), olianna20@ukr.net

Outerwear as an element of folk costume in Podillya in the first half of the XX–th century

The paper investigates the varieties of folk outerwear typical for Podillya in the first half of the XXth century. The distinctions between Western and Eastern Podillyan styles of outerwear are analyzed. The historical background that had led to outdated of certain kinds of clothes and emergence of new ones is considered. The subject of primary consideration is sheepskin, a winter outerwear most common for Podillya. The process of sheepskin manufacturing is investigated, particularly cutting and tailoring, as well as general features of Podillyan furriery. The role of furriery as a craft distinct from tailoring is emphasized.

Keywords: outerwear, sheepskin, Podillya.

Воробей О. В., аспірантка, Інститут искусствоведения, фольклористики и этнологии им. М. Т. Рильского НАН Украины (Украина, Киев), oiana20@ukr.net

Традиционные и новые виды верхней одежды на Подолье (первая половина XX в.)

Исследуются виды и типы верхней одежды, характерные для Подолья в первой половине XX века. Проанализированы отличия в верхней одежде на Западном и на Восточном Подолье. Рассматриваются исторические предпосылки, которые повлияли на исчезновение некоторых видов верхней одежды и появление новых. Особое внимание уделено наиболее распространенному типу подольской зимней верхней одежды – кожаной. Автор выделяет технологию изготовления кожухов, способы пошива, кроя, а также развитие скорняжного ремесла в разных районах Подолья. Обращено внимание на бытование на Подолье скорняжного народного промысла, как отдельного от портного.

Ключевые слова: верхняя одежда, кожух, Подолье.

* * *

УДК 001.3

Блажевич Н. О., докторант, Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки НАН України ім. Г. М. Доброва (Україна, Харків), nata.blaz@yandex.ru

**ІСТОРІЯ НАУКОЗНАВСТВА
В РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ: 1920–1940**

Автором робиться спроба простежити передісторію і передумови виникнення наукознавства в Радянському Союзі. Визначено вчених, які стояли біля витоків становлення радянської «науки про науку», їх роботи. Вивчено їх вплив на процес розвитку наукознавства. Встановлено, що в Радянському Союзі соціологія науки почала розвиватись в I пол. XX ст., але вона була слабо розвиненою, до чого привели такі чинники, як відсутність самостійного статусу соціології як науки, обмеженість державної соціальної статистики, відсутність належних умов для підготовки висококваліфікованих фахівців і нерозвиненість наукових зв'язків, в тому числі і зарубіжних.

Ключові слова: наукознавство, наукова праця, організація науки, соціологія науки.

Перша світова війна стимулювала потребу у створенні потужної науки. I пол. 20–30 рр. – час, коли виникло проблемне поле вивчення соціальних аспектів розвитку науки в різних країнах, і тим самим постановки її соціологічних проблем.

У I пол. XX ст. (20–ті рр.) соціальні аспекти розвитку науки привертали до себе увагу фахівців з різних галузей науки, які стали предметом конкретних досліджень і обговорень і висвітлювались в науковій літературі того часу.

В 1916 році була заснована Комісія «Наука в Росії» і в 1920 році вийшов 1-й випуск довідкового щорічника «Наука в Росії», а з 1925 року даний щорічник почав публікуватися під назвою «Наука і науковці СРСР». Аналіз розподілу науковців за віковою, статевую, національною, соціальним складом, по різних дисциплін і спеціальностей, регіонам країни давав матеріал для висновків про стан науки та її динаміки. У 1926 році вийшов перший статистичний збірник «Наука і науковці СРСР. Довідник». Також на початку минулого століття мали велике значення роботи і по проблемах наукової творчості («Теорія творчості» П. К. Енгельмер (1910); «Творчість у науці і техніці» М. А. Блох (1920); «Філософія винаходи і винахід у філософії» І. І. Лапшин (1922); «Роль випадку в науковому відкритті» В. Л. Омеляновський (1923); «Про тип різнобічного вченого» Т. Н. Райнов та багато інших [1].

У I половині XX ст. історико-наукові дослідження проводилися в Академії наук і в Комакадемії, які на

той час виконували роль своєрідної бази наукознавчих досліджень. Початковий етап організації історико-наукознавчих досліджень в Академії наук пов'язаний з діяльністю комісії та видання збірки «Російська наука» (1917–1920 рр.), якою в 1917–1919 рр. керував російський історик, один з основоположників методології історичної науки в Росії, академік Санкт-Петербурзької академії наук (1905), О. С. Лаппо–Данилевський. Група з історії та розвитку природних наук (1924) була створена в інституті Червоної професури [2].

В 20–30-х роках минулого століття приділялась увага проблемам організації науки: в січні 1921 року відбулася Перша Всеросійська ініціативна конференція з наукової організації праці (НОП). У 1931 році з ініціативи російського економіста, радянського державного і партійного діяча (академіка АН СРСР (1929)) Н. І. Бухаріна відбулася Всесоюзна конференція з планування науково-дослідних робіт, який у 1929–1932 був членом Президії ВРНГ СРСР та завідуючим науково-технічним управлінням. На цій конференції Микола Іванович виступив з доповіддю «Основи планування науково-дослідної роботи», де підкреслив специфіку планування наукової діяльності: «Особливий характер науково-дослідної роботи є аргумент за особливий характер її планування. А зовсім не аргумент проти самого принципу планування» [3].

У Росії одним з перших учених, що зробили на величезну роль, яку має відіграти розробка проблем, що об'єднуються поняттям «наукознавство» був Володимир Іванович Вернадський, який був першим президентом Української академії наук. Відзначаючи швидке зростання обсягу наукової інформації («матеріалів науки») він вважав, що вивчення цього процесу часто є «єдиною формою критичної оцінки, що дозволяє відрізнити цінне і постійне у величезному матеріалі цього роду, створеному людською думкою» [4].

В Академії наук В. І. Вернадським в 1921 р була організована комісія з історії знань [5].

Вчений виділяв важливі принципи щодо організації наукової праці – принцип свободи наукової творчості і принцип планування наукових досліджень. Пояснюється це тим, що насамперед наукові проблеми за своєю сутністю завжди вимагають «планомірного вирішення», яке спирається щонайменше на «первісну програму дій» [6].

На початку своєї наукової діяльності Володимир Іванович обґрунтував значення історії науки і техніки як світоглядної наукової дисципліни. Що мало вагомий і позитивний вплив на подальший розвиток досліджень в природничих і технологічних науках, на широке впровадження в процес підготовки фахівців для народного господарства навчальних курсів з історії науки і техніки, що сприяло небаченому зростанню суспільного інтересу до наукових знань і технічних досягнень, формуванню високих стандартів інноваційної культури суспільства [7].

Термін «Наукознавство» і його перша структура були запропоновані філософом–механістом І. А. Боричевським (1926), який визначав вивчення внутрішньої природи науки і її громадського призначення (соціологію науки). Наукознавство для нього виступало з одного боку, як «вивчення внутрішньої природи науки, загальна теорія наукового пізнання. З іншого боку це–дослідження громадського призначення науки, її ставлення до інших